

דוד ברגלסון מסביב לאוטונומיה היהודית בבירוביג'אן

אחרי שיצא בשנת 1926 בקריאה לפעילי תרבות יידיש לנקוט ב"אוריינטציה על מוסקבה", הפך הסופר דוד ברגלסון (1884-1952) לאורח רצוי בברית המועצות, שאותה עזב באופן חוקי למחצה ב-1921 באמצעות דרכון ליטאי; אחר-כך השתקע בברלין. בתי הוצאה לאור וכתבי עת סובייטיים ביידש פרסמו את יצירותיו, תיאטרון היידיש במוסקבה העלה שניים ממחזותיו, יצירותיו נכללו בתכניות לימוד בבתי ספר יהודיים. ככל שגילה יותר אהרה למשטר הסובייטי, כך נעשה יעיל יותר לצורכי הסברה של ברי המועצות. במהלך אחד הביקורים שלו ברתבי המדינה, יזמה החברה הציבורית להתיישבות היהודית על הקרקע 'געזערד' את סיורו בבירוביג'אן, שם התכוונו השלטונות לבנות מחוז יהודי אוטונומי.

דוד בערגלסאן

ברגלסון הגיע לאזור המרוחק הזה, ממזרח לסיביר, ב-29 באוקטובר 1932 למשך שישה שבועות וזכה לקבלת פנים חגיגית. לכבודו נערכה ישיבת מליאה של מועצת היישוב בירוביג'אן, בהנחיית יושב-ראש המועצה מיכאיל רשקס (1880-1938), (לבבי תשכ"ה: 376), ניתנה לו האפשרות לסייר ביישובים היהודיים שזה עתה הוקמו, והוא היה אורח כבוד בחגיגות יום השנה ה-15 למהפכה הבולשביקית. בביקור הזה, מלבד מילוי רצונם של מארחיו לגייס את תמיכתו בתכנית הסובייטית לפתרון הבעיה היהודית, היו לברגלסון שיקולים משלו. דומה, כי דווקא בצורה כזאת הכשיר את הקרקע לחזרתו לרוסיה הסובייטית.

ואכן, כאשר בשנת 1934 חזר ברגלסון סופית לברית המועצות, הוא מסר מיד להוצאת 'דער עמעס' במוסקבה את סיפורו הארוך 'בירעבידזשאנער' (בירוביג'אנאים) המבוסס על רשמיו מהביקור הנ"ל. סיפור המעשה אינו בני

מסביב לקונפליקט אחד, אלא מתפצל לכמה קווים, כאשר ברגלסון עוקב אחרי גורלות של מספר מהגרים. הם נתקלים בתנאי אקלים חרשים ובקשיים אחרים, וכך מתבררת התאמתם לביצוע התכניות הגרנדיוזיות להקמת 'מדינה יהודית' (ניגער 1958: 307-318). התיאורים הפלסטיים האופייניים ליצירת ברגלסון רתומים כאן לרעיון-על אחד – פתיחת דף חדש בתולדות העם היהודי, שמאחוריו מסתתר דף חדש בחייו של הסופר עצמו:

שימקע איז שטיין געבליבן אַ פֿאַרגליווערטער, זיין מויל – אָפֿן, זינע
צעעפֿנטע אויגן... זיי אַליין פֿרעגן, זיי אַליין ענטפֿערן:
– דאָס איז עס?!...
– בירעבידזשאַן!...

אָרום ציען זיך קייטן הויכע, געקרימזלט־קמלעכיקע בערג, הילן זייערע
שפיצן אין רויקע בלויע וואַלקנדלעך – אַ פנים, טאָג־און־טאָג אַזוי, שוין
טויזנטער יאָרן אַזוי. אַלע דריי וויטע האַריזאָנטן – פֿול מיט אָט די בערג.
דער פֿרימאַרגן זייערער – לויטער־ליכטנדיקער קרישטאַל, פֿילפֿאַרביקער
ביז גאָר. זון פֿון הויכער וואַרעם, פֿון גרויסער שיץ. אומגעזעצער הויכער
בלוייער הימל אָן שום וואַלקנס־שפורן. ימען ליכט דערגרייכן צו די בלויע
קרימזלעך פֿון די בערג, קוקן אויס די פֿיל וויטע און נאָענטע זוניק־
שטראַלנדיקע טיכן, שמאַלע און ברייטע טאָלן, טיגישע און האַלב־
טיגישע געגנטן און אַלץ אין אינעם איז עס דאָס לאַנד, וואָס די
ראַטנמאַכט האָט אויסגעטיילט פֿאַר אַרבעטנדיקע יידן, אַלץ אין אינעם
איז עס מיטן נאָמען:
– בירעבידזשאַן...²

במהירות הודפס הספר ב־10,000 עותקים – בדיוק לרגל הפיכת בירוביג'אן למחוז יהודי אוטונומי והפך לכרטיס הביקור של מחברו כחסיד הפרויקט הבירוביג'אני. כך התחיל ה'פֿלירט' של ברגלסון עם האוטונומיה היהודית־סובייטית, אשר בניגוד לשאר סופרי יידיש המובילים בברית המועצות, אף הרחיק לכת עד להכרזה פומבית על החלטתו להשתקע שם.

בירוביג'אן הפכה רשמית ל'אוטונומיה' ב־7 במאי 1934,³ אך ברגלסון לא קם ורץ לבקר שם שנית. ב־28 במאי הוא אמנם השתתף במפגש חגיגי של נציגי העיתונות היהודית ופועלי מוסקבה עם יו"ר הוועד הפועל הכלל־סובייטי מיכאיל קאלינין, אשר דיבר על כוונת הממשלה בעניין בירוביג'אן, אבל לא נמנה עם סופרי יידיש מובילים בברית המועצות – שמואל־ניסן גוֹדִינֶר (1893–1942), יחזקאל דוברושין (1883–1953), דוד הופשטיין (1889–1952), איזי חריק (1898–1937) ופרץ מרקיש (1895–1952) – שנכחו בתור אורחי כבוד בכינוס המועצות הראשון של המחוז ב־18–21 בדצמבר 1934 (דער עמעס 9.1.1935). כינוס זה היווה בעצם כינון מעשי של האוטונומיה. במהלכו נפגש מזכיר ועד המפלגה של חבל המזרח הרחוק, שייצג את ההנהלה המפלגתית הגבוהה, לברנטי לְבֶרְנֶטְסְקִי, עם הסופרים והאינטליגנציה ויצא בקריאה לחזק את התיאטרון,

להכשיר סופרים מקומיים, להקים מוסדות מדע, כתבי־עת בידיש וכן הזכיר אפשרות להעביר מוסדות תרבות אחדים מהחלק האירופי של המדינה – על־מנת להפוך ל"מרכז חזק של התרבות הסוציאליסטית היהודית־סובייטית" (ביראָבידזשאַנער שטערן 5.1.1935). במסגרת התכניות הללו שאפו השלטונות 'ללכוד' סופר יהודי בעל שם עולמי ואוריינטציה פוליטית הולמת, כדי שיתיישב באוטונומיה הצעירה. בלי ספק, זה היה יכול להיות הישג הסברתי אדיר. נראה, כי עם ברגלסון התנהלו מגעים בעניין הזה עוד לפני הכינוס, אך לא רק עימו (ביר. שטערן 27.9.1935). מאלפת כאן עדותו של פרץ מרקיש, במכתבו לסופר יוסף אופטושו (1886–1954) מה־6 ביולי 1935:

אנו מחכים כולנו שתבוא אלינו ותשתקע בבירוביג'אן זו תהיה סנסציה עולמית. גם אנחנו ניסע. ברגלסון נוסע שנית באוגוסט, אני קצת אחרי כן. בכלל שם – תחילת התרבות היהודית־סוציאליסטית. כבר מעבירים לשם את כל מוסדות התרבות היהודיים שלנו, האוניברסיטאות, המכונים, המוזיאונים וקתדראות אחרות. זה טוב! [...] תכניתך לבוא אלינו בעוד כמה שנים ולהתיישב בבירוביג'אן התקבלה אצלנו בהתלהבות ענקית. אל תזניח את הרעיון. (ליפשיץ 1965: 349)

ייתכן, שברגלסון התלבט זמן־מה נוכח ההצעות הנ"ל, כאשר הוא הגיע שנית לבירוביג'אן רק בתחילת ספטמבר 1935. נראה, כי כבר הסכים עקרונית להכריח על כוונתו להתיישב שם, אבל רשמית נאמר, שהוא בא בשליחות עיתונאית (יחד עם הצייר רביצ'ב והצלם גרשוביץ') מטעם מערכת הקבצים 'שְׁנֵי חוֹמְשִׁים' (צוויי פֵּינְפֵּיֶארֶן) המוקדשים ליום השנה ה־20 למהפכת אוקטובר. מעמד כזה ודאי הקל עליו להמשיך משא־ומתן עם ראשי המחוז. ב־24 בספטמבר, במפגש חגיגי עם 'פועלי בירוביג'אן' הוא עדיין הסתפק בהבעת תקווה, "שבין בוני המחוז היהודי האוטונומי תימצא עבודה גם עבור סופר כמוני" (ביר. שטערן 27.9.1935).

במהלך השבועות הבאים נהנה ברגלסון מחיזורים נמרצים מצד הנהגת המחוז, אשר העניקו לו כבוד רב. הוא התלווה לשני ראשי המחוז, מזכיר המפלגה הראשון מטביי חווקין (1897–1967) וליו"ר הוועד הפועל פרופ' יוסף ליברברג (1898–1937) באירועים רשמיים למיניהם, כמו קבלת פנים חגיגית, שנערכה ב־12 באוקטובר לכבוד הגעתה של רכבת מהגרים מיוחדת מקייב. בתיאטרון הוא הוזמן לשבת ביציע 'הממשלתי' וכד'.

בסופו של דבר נכנע ברגלסון ללחצים. ב־13 באוקובר, במסגרת הצגה חגיגית לכבוד המהגרים החדשים בתיאטרון, הוא הצהיר לקול מחיאות כפיים סוערות על החלטתו להשתקע כ'תושב בירוביג'אן' לצמיתות.⁴ מאוחר יותר, בריאיון מיוחד, מנה שישה מניעים שהביאוהו להחלטת 'הרת גורל' זו:

- (א) הפיכת בירוביג'אן לאוטונומיה יהודית למרות הקשיים המרובים;
- (ב) הישגי השנה האחרונה במחוז שעלו על כל מה שתיאר לעצמו מרחוק;
- (ג) רק כאן יכול סופר יהודי סובייטי לעבוד בצורה היעילה ביותר;

ד) תקווה, שהחלטתו תזרוז את הפיכתו של המחוז לרפובליקה;
ה) האפשרות לעבודה יעילה ומעניינת במחיצתו של החבר חווקין;
ו) רצון להביא למהפך במוחות האינטליגנציה היהודית, כדי שאף הם יקומו ויעברו לאוטונומיה.

נראה, כי הכרזה זו, בעלת אופי הצהרתי – מגויס ובולט, היתה תוצאה של מעין הסכם בין ברגלסון להנהגת המחוז, שלא חייב אותו באופן מעשי, ואף לא עיכב כלל את חזרתו המתוכננת למוסקבה. שני הצדדים יצאו נשכרים, לפחות בעת ההכרזה. עבור ברגלסון היה זה בהחלט צעד פוליטי מחושב היטב. מצד אחד, הוא הבטיח את מקומו המוביל במקרה שהפרויקט הביורוביג'אני יצלח, ואולי אף האמין שכך יקרה בעתיד הנראה לעין. במכתבו הנלהב למשורר יידיש באמריקה זישה וינפֿר (1883–1957) הביע תקווה, שלאחר כמה שנים יתרכזו בביורוביג'אן יותר ממיליון יהודים. אז יתממש 'החזון המדיני' הנאיבי של גיבוריו מהסיפור 'בירעבידזשאנער':

...די קומענדיקע שטאָט וועט דאָ מוזן וואַקסן ניט אַזוי אויפֿן לינקן ברעג
בירע, ווו עס געפֿינט זיך איצט טיכאַנקע, נאָר דער עיקר אויפֿן רעכטן ברעג
אַרום דער סאָפקע. די בירע מיט אירע קאַנאַלן וועט דאָ דורכשניידן די
קומענדיקע שטאָט, ווי די שפרע שניפֿט דורך בערלין, ווי די סענע –
פּאַריזש. די סאָפקע וועט דאָן בליבן אין סאַמע מיטן שטאָט־צענטער. אַהין
וועט, ווי אין די שווייצאַרישע בערג, פֿירן אַ פּוּניקוליאַרע (בערגעלסאָג
1934: 147–148).⁵

מצד שני, בינתיים תרמה ההכרזה לביסוס מעמדו הבכיר בתרבות היהודית־סובייטית, שהמטטר נותן לגיטימציה ליכולתו לא רק לשנות את דעת הקהל כלפי בירוביג'אן, אלא אף להשפיע (!) על החלטות מדיניות חשובות, כמו הפיכת המחוז לרפובליקה אוטונומית (אם כי אכן ספק שהאמין בכך בעצמו). גם השלטונות המקומיים הרגישו את עצמם יוצאים ברווח, מה גם שעדיין אף סופר חשוב לא הביע רצון חד־משמעי להתיישב באוטונומיה, אפילו בעתיד. מיד הוחלט לבנות עבור ברגלסון בית ולהעמיד לרשותו מכונית, אף על פי שכבר בנו עבורו דירה במוסקבה.

בנאומו לכבוד יום השנה ה־18 למהפכה הגדיר מזכיר המפלגה חווקין את החלטתו של ברגלסון כאחד ההישגים המרשימים ביותר של המחוז: "אמנים גדולים כאלה היינו רוצים בכל תחום" (חווקין 1935: 7). נוצר אמנם הרושם, שיור הוועד הפועל פרופ' ליברברג, שהיה הרוח החיה מאחורי 'הבנייה היהודית' באוטונומיה, לא אהב במיוחד את התנהגותו הערמומית משהו של הסופר. לפי עדותו של הסופר הרשל ויינרויך (1903–1983), ליברברג 'ידע להעריך נכונה את דוד ברגלסון כ'מענטש' עם החישובים האגואיסטיים שלו וההכרזות המזויפות לכל העולם'. לעומת זאת מעיד ויינרויך, שכאשר הוצג הסופר לפני המזכיר חסר ההשכלה חווקין בתור 'מקסים גורקי של היהודים', הלה לקח אותו תחת חסותו. (ווינרויך 1950: 76–77) הדבר מאושר בעקבות השבחים שחילק ברגלסון לחווקין

בלי בושה, תוך כרי התעלמות גמורה מליברברג, אף כי האחרון היה נוכח באותו אירוע.

אבל למרות המשחקים הנ"ל, גרם בואו של ברגלסון להתרוממות רוח רבה בבירוביג'אן. העיתונות המקומית התמלאה דיווחים על פעילותו הנמרצת. ברגלסון נפגש עם פועלים, ביקר בבתי ספר ובתי יתומים, ועוד ועוד. העיתון בידיש ביראָבידזשאַנער שטערן התחיל מיד לפרסם מדור ספרותי קבוע, והסופר אף תרם לו את תרגומו מן הספר של יצחק באבל קונארמיה (חיל הפרשים). ליד המערכת נפתח ייעוץ ספרותי עבור סופרים מתחילים, ורווח על התייצבות חוג הסופרים בהדרכת חבר ברגלסון.

ב־4 באוקטובר קיים תיאטרון היידיש ערב חגיגי לכבוד ה'קלאסיקון' שכלל הצגת קטע ממחזהו מידת הדין. במהלך הערב דיבר המנהל האמנותי אברהם אייזנברג (1899–1941) על השפעתו הרבה של הסופר על שחקני התיאטרון. למען האמת, השפעה זו התבטאה באותו רגע רק בנסיון כושל להמחזי את סיפורו בירעבידזשאַנער במסגרת המונטז' דיוואַרג (חומר גלם) – לקראת יום השנה הראשון לאוטונומיה במאי 1935. בתגובתו הבטיח ברגלסון לסייע לתיאטרון ברפרטואר ונראה, כי אכן החל לכתוב בנושא מקומי, לצד עבודתו המאומצת על החלק השני של הרומן בים דניעפער.

כאמור, לא ויתר ברגלסון על תכניותיו הקודמות ובסוף אוקטובר יצא לסיור בחצי האי קרים, כאשר לבירוביג'אן התכוון לחזור רק באוגוסט 1936. הוא המשיך לשמור מרחוק על הקשר עם ה'בית'⁶ ואף נבחר בהעדרו כחבר הוועד המארגן בסניף המחוזי של איגוד הסופרים הסובייטיים (ביראָבידזשאַנער שטערן: 1.6.1936).

בינתיים התחוללו בבירוביג'אן תמורות חשובות. ב־29 באוגוסט 1936 קבע רשמית יו"ר הוועד הפועל המרכזי של ברה"מ מיכאיל קאלינין:

...הפיכתה של נפת בירוביג'אן של חבל המזרח הרחוק למחוז היהודי האוטונומי בהחלט הצדיקה את עצמה... לראשונה בתולדות העם היהודי התממש רצונו העז של הקמת מולדת משלו, ושל ביסוס הממלכתיות הלאומית שלו. [...] המחוז היהודי האוטונומי הולך ונהפך למרכז התרבות הלאומית היהודית-סובייטית עבור כל אוכלוסיית העמים היהודים.

הצהרה זו הקבילה לשינוי האווירה הפוליטית בבירוביג'אן: בתחילת ספטמבר נעצר כ'טרועקיסט סמוי' יו"ר הוועד הפועל ליברברג ורבים ממקורביו. ייתכן, שמעצרים אלה עיכבו את חזרתו של ברגלסון 'הביתה', שהתרחשה רק לקראת סוף סתיו 1936. ב־24 באוקטובר נערכה בתחנת הרכבת במוסקבה פרידה חגיגית מברגלסון, דוד הופשטיין ויו"ר ה'געזערד' האוקראיני מ. קאטל, שמונה ליו"ר הוועד הפועל המחוזי במקום ליברברג, בהשתתפות ראש תיאטרון היידיש במוסקבה שלמה מיכואלס ואחרים.

ביקורו השלישי של ברגלסון בבירוביג'אן היה הארוך ביותר ונמשך מעל ארבעה חודשים. מיד עם בואו הוא נבחר כחבר הנשיאות בכינוס השני של מועצת המחוז,

שנערך ב'4-6 בנובמבר 1936, לצד הופשטיין וכן הסופרים אלברטון ונטע לוריא (1906-1987), שהגיעו למחוז כמה ימים לפני כן. הכינוס קצת פוזר את האווירה הקשה שהשתררה במחוז עם מעצרו של ליברברג ולזמן-מה המריץ את הפעילות בתחום התרבות היהודית.

'הבנייה התרבותית' הזו, לפי מושגי התקופה, היתה מורגשת היטב: במחוז נפתחו קורסים לידיש עבור הלא-יהודים, דיברו על הצורך ביציקת גופני אותיות יהודיים לצרכים הגרליים בחומר מודפס ובהכנת כתוביות בידיש לכל הסרטים המגיעים למחוז, ושלטונות חבל המזרח הרחוק (שלהם היו כפופים שלטונות בירוביג'אן) אף קיבלו החלטה על ארגון תיאטרון בובות יהודי. בינואר 1937 התיישב בבירוביג'אן הבמאי המחונן משה גולדבלאט (1899-1974), אשר פיתח בתמיכת השלטונות תכנית להקמת 'תשלובת אמנותית': בית אופרה יהודי, קונסרבטוריון, בית ספר למוזיקה ובלט, סטודיו תיאטרלי, תזמורת סימפונית ועוד.⁷ אך במרכז הפעילות עמדו, ללא ספק, ההכנות לוועידה הכלל-סובייטית ללשון יידיש, אשר היתה אמורה לקבוע את מעמדה של בירוביג'אן כמרכז תרבות יהודית-סובייטית. ברגלסון תפס מקום מרכזי בפעילות הזו. הוא השתתף בערבי ספרות רבים על תקן בעל-הבית, ובהם הציג את יצירתם של אלברטון, לוריא, הופשטיין ואחרים, החל לכתוב סדרת נובלות קצרות בירעבידזשאנער מאַטיוון (מוטיבים בירוביג'אניים) ואף פרסם אחת מהן (בערגעלטאָג 1936) וכן נטל חלק פעיל בעריכת הגיליונות הראשונים של כתב עת ספרותי ופובליציסטי של בירוביג'אן פֿאַרפּאַסט (עמדה קדמית), שהוא מונה כחבר המערכת שלו עוד בהיותו במוסקבה.

מטבע הדברים נרתם הסופר במרץ רב להכנות שאל ועידת הלשון הנ"ל, שתוכננה לפברואר 1937. בוועידה הוא היה אמור להרצות על 'השפה של הספרות',⁸ ואכן הופיע רבות בהזדמנויות שונות בתור מומחה להתפתחות היידיש הספרותית במציאות הסובייטית. בין השאר, הכין ברגלסון עבור חברי הסדנא הספרותית, שהוא יסד בעצמו, סדרה של הרצאות: על משמעות ההתחלה ביצירה ספרותית ומאפייניה, על הרפלקס, על הפרט, על מאפייני החושים, שבאמצעותם קולט הקורא את היצירה, על הדיאלקטיקה שבין לקסיקה, תמונה ותוכן, על מאפייני היצירה של אמנים בעלי שם עולמי. בלהט האווירה המלהיבה, שאפפה את בירוביג'אן באותם הימים, אף קרא להקים מוסד שיפקח על כללי הלשון בידיש. התפרצות התעסקותו המדעית מיצתה את עצמה במאמר 'בעיות לקסיקליות בספרות היהודית', שיצא בפֿאַרפּאַסט זמן קצר אחרי עזיבתו את בירוביג'אן.⁹

פעילותו הציבורית של ברגלסון ב'ציון הארומה' הגיעה, כנראה, לשיאה בינואר 1937, כאשר החליף מברקים עם הסופר היהודי-גרמני ליאון פויכטוואנגר (1884-1958), שביקר באותה עת במוסקבה ונפגש עם סטלין. ברגלסון, בשם האינטליגנציה הבירוביג'אנית, בירך אותו עם הפגישה, ופויכטוואנגר הודה לו על הברכה ואף הביע רצון לראות את בירוביג'אן.

הדחייה הבלתי-צפויה לגמרי של ועידת הלשון מפברואר לסוף מאי קלקלה את 'החגיגה' ובישרה רעות. את המדינה פקד גל השמצות והאשמות נגד 'הבוגרים

הטרוצקיסטיים' ובראשם מנהיגי המפלגה הקומוניסטית לשעבר פיאטקוב, ראדק וסוקולניקוב, שמשפטם נערך בסוף פברואר 1937 במוסקבה. ברגלסון הרגיש את עצמו מחויב להתייצב לימין המשטר ויצא במאמר תוקפני נגד 'הפרובוקטורים השפלים והבוגדים' בעיתונות המקומית והמרכזית כאחת. אבל במהרה הוא החליט שלא כדאי לחכות לוועידה (שממילא בוטלה סופית בסוף מאי) ועזב את בירוביג'אן בדחיפות בתחילת מרץ.

לפני העזיבה עוד הספיק לסיים את המחזה בירעבידזשאן (בירוביג'אן), כפי שהבטיח בזמנו לתיאטרון הבירוביג'אני. המחזה פורסם מאוחר יותר ונכלל ברפרטואר, אך מעולם לא הועלה על הבמה. גיבוריו של ברגלסון, חלקם מהגרים מחו"ל,¹⁰ כבר לא התאימו למציאות הבירוביג'אנית החדשה של שנות 1937-1938, אחרי שכל מנהיגי האוטונומיה נאסרו ורובם הוצאו להורג, וגם פטרונו, מזכיר המפלגה חווקין, הודח בתחילת מאי 1937.

הקשרים ההדוקים עם חווקין כמעט עלו לברגלסן ביוקר. כבר בסוף מאי 1937 כונה הסופר 'חנפן מקצועי' בכתב העת טריבונה, שיצא במוסקבה מטעם 'געזערד'. על רקע המעצרים הרבים בקרב פעילי 'העבודה היהודית' זה היה עלול להסתיים באסון. יצירותיו הבירוביג'אניות מהמלאי הישן אמנם המשיכו להתפרסם בִּפְאָרְפֶּאָט, אך שמו הוצא ממערכת כתב־העת. הוא עצמו נמנע באותה תקופה מלהזדהות עם בירוביג'אן, שלא לדבר על החזרה לשם. את מקומו כ'קֶן' האינטליגנציה היהודית בבירוביג'אן תפס בינתיים הבמאי גולדבלאט, שקיבל הכרה רשמית על ביום ההצגה בויטרה למשה קולבאק.

אחרי שגל הטיהורים של 1937-1938 נרגע, חזרו בבירוביג'אן לראות בברגלסון נכס משלהם. בהקשר זה מאלפת ערותו של מורה בית ספר תיכון יהודי בישוב אַמֶּוֹרְקֶט בשם רפפורט, שהתלונן מעל דפי ביראָבידזשאַנער שטערן על העדר ספרי לימוד בספרות יהודית. בדרך אגב הזכיר רפפורט, שלבחינה הארצית בלשון יידיש עבור כיתות ז' ו'י' בשנת הלימודים 1938/1939 שלחה מחלקת החינוך המחוזית טקסטים להכתבה על פי יצירות ברגלסון. בהתחשב בעובדה, שבבתי הספר היהודים-סובייטיים באותה שנה לא היתה קיימת תכנית לימודים כלל, נעשתה בחירת הטקסטים על-ידי מחלקת החינוך על דעתה שלה בלבד. כמו כן, דווקא ברגלסון והמשורר הבירוביג'אני לשעבר עמנואל קזקיביץ' (1913-1962) הופקדו בשנת 1939 על כתיבת חוברת הסברה בשם 'ביראָבידזשאַנער', שנועדה להפצה בחו"ל.

באפריל 1940 נערכו במחוז חגיגות רשמיות לציון 30 שנה לפעולתו היצירתית של ברגלסון. בעל השמחה לא הגיע, ובהעדרו התקיימו אסיפות וערבי קריאה ביישובי מחוז רבים. הם הוכתרו בערב חגיגי ב־25 באפריל, שבו הציג תיאטרון היידיש קטעים מיצירותיו דער טויבער (החירש), ביים דניעפר (ליד הדנייפר) ובירעבידזשאַן הנ"ל. למרות זאת, אין לנו עדויות על מגעים כלשהם שהתנהלו אז עם הסופר בדבר חזרתו 'הביתה'.

בזמן המלחמה בין ברית המועצות לגרמניה הנאצית נשארה בירוביג'אן שטח צבאי סגור אפילו עבור פליטים יהודים. הפרויקט כולו היה, למעשה, בהקפאה.

אבל החל מאפריל 1943 הופיעו סימנים להתעניינות מחודשת של השלטונות באוטונומיה היהודית. בראש המחוז הועמד מזכיר מפלגה אנרגטי, אלכסנדר באכמוטסקי (1911–1961), שגרם להתערורות התכנית שנשכחה. במקביל הופיע גם פרויקט להקמת רפובליקה יהודית בחצי האי קרים, שהעניין גבר בו אחרי ביקורם של שלמה מיכואלס ואיציק פפר בארצות הברית כשליחי הוועד היהודי-האנטיפשיסטי. לפי עדותה של אסתר מרקיש, כשהועלה הנושא של קרים בישיבת הוועד בתחילת 1944, הצהיר ברגלסון, שהיה חבר הנשיאות של הוועד, שאינו רואה אלטרנטיבה לאוטונומיה בבירוביג'אן.

בתחילת 1946 שוב נפתחה הגירה יהודית לבירוביג'אן, הן באמצעות רכבות מיוחדות, הן באופן פרטי. גל המהגרים החדש הזרים כוחות חדשים לאוטונומיה והחיה את הסיסמאות הישנות על התפתחות הממלכתיות היהודית והפיכת המחוז לרפובליקה, על פיתוח התרבות היהודית-סוציאליסטית, מערכת החינוך ביידיש וכד'. שוב החלו לבקר בבירוביג'אן סופרי יידיש מובילים ופעילי תרבות אחרים. השלטונות הכריזו על תחרות כלל-סובייטית בכתיבת 'שיר המונים יהודי-סובייטי', ראשי התיאטרון התכוונו לפתוח סטודיו תיאטרלי, ועוד.

גם ברגלסון השתדל לתרום לאווירת התחדשות זו. לרברי הסופר חיים מלטינסקי (1910–1986), הוא פעל באותה עת לפתיחת נציגות רשמית של בירוביג'אן במוסקבה, כמו לכל רפובליקה אוטונומית בברית המועצות. במקביל שוב פנה ברגלסון ביצירתו לנושא של בירוביג'אן והחל לכתוב סיפור ארוך צוויי וועלטן (שני עולמות), שחלקיו פורסמו בכתב העת הספרותי היימלאַנד ב־1947–1948.

כיוון שלא היה מעודכן דיו בנעשה במחוז, תיאר ברגלסון שוב את תקופת תחילת ההתיישבות שם המוכרת לו היטב, אך הפעם דרך הפריזמה של המלחמה הקרה, שהיתה מסתמנת בסוף שנות ה־40. עם פועלי הקולחוז היהודים ולידם הוא 'חושף' את תכונותיו 'הפגומות' של פרופסור לחקלאות יהודי משיקגו, קאלמנס, שמגיע לבירוביג'אן ואינו מסוגל להשתלב בחברה החדשה. זרותו האזרחית והערכית מתגלה מיד בתחילת הסיפור, כאשר הוא מנסה להשיג תכשיט עם יהלומים עבור אהבת נעוריו לשעבר, שהפכה בבירוביג'אן לאגרונומית.

לפי כל הסימנים, זאת היתה יצירתו האחרונה של הסופר, שעליה שקד ער למעצרו. בסוף ינואר 1949 הוא נאסר במסגרת פרשת הוועד היהודי-האנטי-פשיסטי. במהלך חקירתו במרתפי לוביאנקה ניסה לגייס להגנתו את עברו הבירוביג'אני. הוא טען בעדותו לפני בית המשפט:

הגעתי לברה"מ התרחשה באותה עת, כאשר נערך אכלוס האזור האמור על-ידי מהגרים יהודים, והוכרז על הקמת מחוז יהודי אוטונומי. ראיתי בכך רצון של חלק מאנשי המפלגה והממשלה הסובייטית לתת לעמלים היהודים אפשרות להקים מעין ממלכתיות שהיתה חסרה – לשטח משלהם. אם הממשלה מצאה את זה או כהכרחי, זה אומר שהדבר היה רצוי. כלום היתה בכך לאומנות? בית המשפט ישפוט. אבל אני אומר את האמת, שזה תאם את הרצון שלי. הייתי בבירוביג'אן שלוש או ארבע פעמים, ומאוד התאהבתי בחלק הקטן הזה של ברה"מ, שיבחתי אותו רבות ביצירותי,

סיפורתי עליו לאנשים, ושיבחתי לא רק יהודים. [...] אני אומר את כל זה, כדי שה'לאומנות' שלי תהיה מובנת לבית המשפט. רצייתי שהיהודים יעברו מאורח חיים אחד לאחר, ולא באיזו עיר גדולה כמו לנינגרד, קייב או אודסה, אלא בפינה קטנה משלהם. שבית המשפט יחליט, האומנם זה נראה כנסיון להיאבק בהתבוללות? (Stalins Secret Pogrom: 452).

הזכות של בירוביג'אן לא עמדה לברגלסון. נראה, כי עורר תגובה הפוכה: דף זה בחייו סוכם בצורה לקונית למדי בגור דינו: "כשחזר לברית המועצות ב'1934, המשיך בפעילות לאומנית". ב'12 באוגוסט 1952 הוצא להורג יחד עם עוד 12 הנאשמים האחרים בפרשת הוועד היהודי-האנטיפשיסטי.

הערות

- 1 געזעלשאַפֿט פֿאַר אינאַרדענען אַרבעטנדיקע יידן אויף ערד אין פֿסטר. ראשי תיבות ברוסית OZET. חברה לסידור יהודים עמלים בעבודה חקלאית על אדמת ברית המועצות, 1925–1938.
- 2 ובעברית: מסביב נמשכות שרשרות הרים גבוהים, מעוגלים-מתולתלים, המחביאים את ראשיהם בחשרת ענני תכלת – זה נמשך כפי הנראה, יום יום, וכך אלפי שנים... ובכל שלושת האופקים מתנוססים ההרים מסביב. הבוקר זך ומאיר, מתנוצץ כגביש ססגוני מכול בכל, והשמש מקרינה חמימות, אור זוהר ומתנוסס. הרקיע כחול במרומיו, ללא סימן של עבים. ימים של אור מגיעים אל אדי התכלת אי שם באופק ומדללים אותם. מבין אדי התכלת הנמוגים מציצים ההרים כעיגולים כחולים וביניהם מתנצנצים כמשתקפים בחמה הנהרות הרחוקים והקרובים, בתוך אפיקים צרים ובקעות רחבות, אזוורי טייגה וטייגה-למחצה – והכול ביחד הרי זאת הארץ, ששלטון המועצות הועיד לעמלים יהודים, והיא מכונה בשם ביראָביג'אָן... (בערגעלסאַן, ביראָבידזשאַנער, מוסקבה, 1934, 45–46).
- 3 המחוז היהודי האוטונומי הוכרז בהחלטת הוועד הפועל המרכזי של ברית המועצות כ'7 במאי 1934. ראה: לבבי תשכ"ד: 357.
- 4 ב. וו.: פֿאַרוואַס בלעב איך אָף שטענדיק אין דער יירישער אַוואַטאַנאַמער געגנט? ביראָבידזשאַנער שטערן 24.10.1935.
- 5 ובעברית: עיר העתיד תיאלץ לצמח כאן לאו דווקא בגדה השמאלית של הנהר בירה, בו נמצא עתה היישוב טיכונק, אלא דווקא בגדה הימנית מסביב לתל. נהר הבריה יחצה בעתיד את העיר, כשם שהנהר שפריי חוצה את ברלין, והסינה – את פאריז. התל יתנוסס כאן ממש במרכז העיר. לָשם תסיע רכבת-אוויר, כמו בהרי שווייץ.
- 6 ראה מברק הברכה של ברגלסון לרגל הצגת הבכורה בתיאטרון יידיש בבירוביג'אן של המחזה גאָלדגראַעבער (כורי גֶוֹהב) מאת שלום-עליכם. ביראָבידזשאַנער שטערן 22.11.1935.
- 7 על תכנית זו ועל פועלו של גולדבלט ראה במאמרי 40-50 Kottlerman 2001.
- 8 מ'מענע שעפער'ישע פלענער', ביראָבידזשאַנער שטערן, 12.1.1937; 'אָ שול פֿון ליטעראַרישע קאָרען', שם: 18.2.1937; בסדרה הספרותית של ברגלסון השתתפו הסופרים לעתיד: אהרון וָרגיליס (1918–1999), הנך קויפמן (1915–1942), אהרל הופשטיין (1920–1948), ולוול שולמן, משה גרשטיין, איציק ברונפמן ואחרים.
- 9 ראה: ד. בערגעלסאַן: 'וועגן ניעע ווערטער פֿאַר ניעע באַגריפֿן', ביראָבידזשאַנער שטערן,

1937.1.7; וכן: 'לעסקי פראבלעמען אין דער יידישער ליטעראטור', פארפאסט 2, 1937, 140-153.

10 אחד הגיבורים, מהגר מאמריקה, שמו מאקס, מכריו במהלך חגיגה לכבוד יום השנה למחפכת אוקטובר: 'אמריקה כה גדולה, אבל היה לי צפוף שם, ופה - בירובידז'אן היא הרי קטנה, אך אני מרגיש כאן כבן-חורין, חופשי ומרווח.' פארפאסט 3(5), 1937, 119.

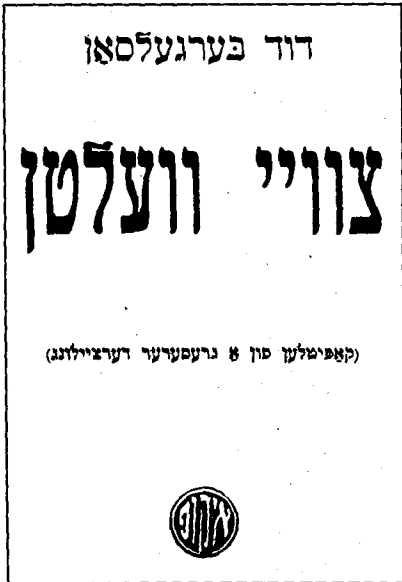
מראי מקום

- אראָנעס י. 1940: 'בערגעלסאָן דער דראַמאַטורג', ביראַבידזשאַנער שטערן, 26.4.1940. ד.ב. 1926: 'ירצ' צענטרען', אין שפאן 1, 84-96.
בערגעלסאָן ד. 1934: בירעבידזשאַנער, מוסקבה.
— 1936: 'בירעבידזשאַנער מאַטיוון', ביראַבידזשאַנער שטערן, 18.12.1936.
בערגעלסאָן/דאָברושין 1937: 'בירעבידזשאַנער' פארפאסט 3(5), 72-119.
בערגעלסאָן/קאָואַקעוויטש 1939: ביראַבידזשאַן, אַן אַלגעמיינער איבערויכט פֿון דער אירישער אַוטאָנאָמער געגנט, מוסקבה.
ווינררייך ה. 1950: בלוט אויף דער זון, יידן אין סאָוועט־רוסלאַנד, ניו־יורק.
כאַווינ מ.פ. 1935: 'די יידישע אַוטאָנאָמע געגנט ווערט אַ פֿירנדיקער צענטער פֿאַר דער יידישער סאַציאַליסטישער קולטור', ביראַבידזשאַנער שטערן, 11.7.1935.
לכבי י. (באביצקי) תשכ"ה: ההתישבות היהודית בבירוביג'אן, ירושלים.
ליבערבערג י. 1935: 'פֿאַרטאָג', ביראַבידזשאַנער שטערן, 5.1.1935.
ליפשיץ י. 1965: 'בריוו פֿון יידישע שרייבער', פנקס פֿאַר דער פֿאַרשונג פֿון דער יידישער ליטעראַטור און פרעסע, ניו־יורק.
מאַלינסקי חיים 1981: דער מאַסקווער משפּט איבער די ביראַבידזשאַנער, תל־אביב.
מאַרקיש אסתר 1977: לחזור מדרך ארוכה, הרצאת הקבוץ המאוחד, תל־אביב.
נאַווערשטערן אברהם 1985: 'הונדערט יאָר דוד בערגעלסאָן, מאַטעריאַלן צו זפּן לעבן און שאַפֿן', די גאַלדענע קייט 115, תל־אביב, 54-58.
ניגער שמואל 1958: יידישע שרייבער אין סאָוועט רוסלאַנד, ניו־יורק.
רחנטל־שניידרמן א. 1989: נפתולי דרכים, כרך 3, תל־אביב.
ראַשקעט מיכאל 1937: 'כ' דאָויד בערגעלסאָן אין ביראַבידזשאַן', ביראַבידזשאַנער שטערן, 30.10.1937.
רובינשטיין 1937: 'פֿאַר אַ גוטער און איינהייטלעכער שפראַך־סיסטעם', ביראַבידזשאַנער שטערן, 5.2.1937.
שענקער ש. 1947: 'באַגעגעניש מיטן סאָוועטישן יידישן שרייבער דער ניסטער', ביראַבידזשאַנער שטערן, 5.8.1947.
Clifford D. 1938: 'Dovid Bergelson's Bam Dnieper', A passport to Moscow, *The Politics of Yiddish*, London, 157-170.
Estrach G. 1995: 'Yiddish Language Conference', *East European Jewish Affairs* 25 (2), 91-96.
Kotlerman B. 2001: 'The Prewar Period of the Birobidzhan Jewish State Theater 1934-1945', *Jews in Eastern Europe* 1 (44), 40-50.
— 2003: 'Yiddish Schools in Birobidzhan', *Jews in Eastern Europe* 3 (49), 109-120.
Rubinstein J. & V. Naumov (eds.) 2001: *The Postwar Inquisition of the Jewish Anti-Fascist Committee*, London.
Sherman 2001: 'Creative Freedom and the Party Line', *The Case of Dovid Bergelson*, *Meadstream* 8, 20-23.

נספח

דוד ברגלסון שני עולמות

הפרופסור לחקלאות משיקגו, קלמנס, - איש קצר-רגליים, רווק בודד, שבע רצון מעצמו, טוב-לב ופשוט עם אנשים. בדיוק כפי שהוא נראה פשוט בפניו הנעימות והזקן הקצר והמאפיר - הוא זה שגרם לכל התסכוכת הזאת. ושוב... להטיל עליו אפילו את האשמה הקטנה ביותר - הרי זה בכלל לא שייך לעניין. הוא התכוון בוודאי לטובה. בתור אגרונום וכלכלן הוא ידע היטב, שבעקירת עצים והעתקתם מגבעה אחת לאחרת חייבים לקחת בחשבון את הכלל: לא כולם ישתרשו במקום החדש. אך הוא שכח לגמרי לתת את דעתו, שאותו הדבר קורה גם לבני אדם.

אפשר לומר עליו בפירושו, שהוא בעל מזג-טוב. אבל לא מעט זמן הוא בילה בסביבה, אשר הרחיקה אותו מכל מיני פעולות למען הכלל ואף מלהתחנך, כאילו בעניין הזה של חיי המשפחה גם היה טמון מין מעשה חברתי. האמת היא שהוא נשאר רווק בגלל אהבת נעורים בלתי מוצלחת בעיר הקטנה על גבול רוסיה-פרוסיה, משם הוריו הביאו אותו לאמריקה. כעשרים שנה ברציפות הוא אכל ביחידות את ארוחות הצהריים והערב שלו באותן המסעדות בשיקגו, שהתאימו בדיוק למידת ארנקו, ולקראת הזקנה התחשק לו לעשות דבר מה טוב לא רק למען עצמו. אחרים במצב כמו שלו יצאו במקרים כאלה ידי חובה והפכו

לצמחונים. אך לו באמת התחשק לעשות לעת זקנה משהו חשוב יותר - הרי מי זה רוצה להסתלק מהעולם הזה לגמרי בלי מעשים טובים?

הנה קרה, שדווקא בשנה השנייה למשבר הגדול ההוא באמריקה התחיל בידי הפרופסור להצטמק צרור החסכון שלו, ובליבו ממש התנחל הרצון לצאת לטיול ארוך: לנסוע דרך מערב-אירופה לרוסיה, שם עניינה אותו כלכלת החקלאות בתנאי הקולקטיביזציה, ובדרך חזרה להעיף מבט ולראות, מהי בעצם בירוויג'אן, שהקצו אותה ליהודים. ואולי, מי יודע?... אולי הוא יוכל גם משהו לתרום שם? זה היה עבורו כמעט מין מסע בחזרה לאהבת הנעורים הלא-מוצלחת שלו, בחזרה

ליהודים בארץ מולדתו, אשר לעולם השאירה בו געגועים, אף שמהיהודים היה מאז כמעט לגמרי מנותק.

בשנה החמישים ואחת לחייו הוא כאילו העניק לעצמו את המסע הזה, באשר בעצם, מאז שזכר את עצמו, לא נהנה במיוחד משום דבר. תחושה זו אחזה בפרופסור כשחצה את האוקיאנוס ופקד במדינות אירופיות שונות את המכונים לחקלאות, ובמיוחד כשנפש כמה שבועות בשוויצריה האיטלקית השלווה, לפני נסיעתו לרוסיה. הסתבר שהחיים באירופה היו ללא השוואה זולים יותר מאשר באמריקה, ומחסכונו הוא עדיין לא הוציא אפילו חצי מהסכום שהקציב, וזה בוודאי כבר לא היה יכול לקלקל את מצב הרוח של הפרופסור, כאשר יצא אחרי כן משם למוסקבה, כדי לבצע את תכניתו הראשונית באופן מדויק, בלי שום בהילות ובלי שום רעש, ולו הקטן ביותר – כאורח שקט, עובר אורח ותו לא. להלן התברר, שלהקים רעש סביב עצמו אינו כלול בטבעו של הפרופסור. הוא היה למען האמת, בחור זקן ושקט, בלי שום ציפיות ותביעות, אשר זכר היטב, שבכל נסיעה שלו, ולא חשוב לאן, אין לו בעצם למי להריץ את בשורת המברק: – יְדוּ וְסִטְרָצ'אַיְטָה! (אני בא, פגשו נא אותי!).

אבל כך קרה, שדווקא במוסקבה נודע לפרופסור קלמנס מאחד מבני עירו לשעבר, שמקור אהבת הנעורים הלא-מוצלחת שלו, חוה'לה וורטמן – אותה חוה'לה וורטמן, שאת דמותה הצעירה הוא נושא בליבו עד היום – עדיין בריאה ושלמה. היה לה בעל טוב מאוד, אבל הוא נפטר לפני כחמש שנים, ומה שהכי מעניין, יחד עם הילד הגדול שלה היא נמצאת בדיוק בבירוביג'אן אצל בנה, האגרונום הצעיר, אשר מנהל שם משק.

איזו הפתעה! ... היא חיה והיא בריאה ושלמה.

הפרופסור הרגיש מחדש, שהוא עורך מסע אל מחוז נעוריו.

2

למחוז בירוביג'אן הביאה אותו הרכבת הטראנס-סיבירית המהירה, ודווקא בהערה על אותה הרכבת המהירה פותחות ביומן הבירוביג'אני של הפרופסור השורות הראשונות: "רכבת, שמפגרת בלוח הזמנים – ככל שהיא מאחרת יותר על גבי פיתולי גב הר התפוחים, כך היא גם ממהרת יותר".

באחד מבקרי ספטמבר שטופי השמש השליכה אותו לפתע הרכבת מתוכה, בתחנה קטנה אובלוצ'יה – יחד עם נוסעים רבים אחרים, אשר עבורם היה כאן, בתחנת הרכבת הראשונה של המחוז היהודי, מעניין להציץ באותיות היהודיות של השלט שעל מבנה העץ הקטן של התחנה. את הנוסעים האחרים חטפה מיד הרכבת ובלעה אל תוך הקרונות שלה, ומהר המשיכה הלאה לחברובסק ולולדיוסטוק. ממבט ראשון היה נדמה, שאת הפרופסור שכחו כאן או פשוט איברו אותו.

הבוקר היה בהיר באופן נדיר ומלא שמש, והפרופסור, אשר בדרכים הסיביריות ראה מספיק ערבות גשומות ובנקודה הצפונית ביותר, ליד התחנה ירופיי פבלוביץ', אפילו סבל קצת מקור סתווי עוקצני – הרגיש כאן מיד את החום החדש והנעים, ועיניו תהו לצדדים, כי לא האמין, שלפתע הוא שוב "חוזר לקיץ", ויתר על כן

לקיץ אשר עוד ודאי יהיה ארוך. האוויר היה קל ומלא ריחות, כמו בתחילת מאי, והשמים, חרשים וכחולים קצת יתר על המידה, הסתכלו מלמעלה על ההרים וגרמו לך לשכוח, ששמים, למעשה, קיימים גם שם, במקום שממנו הגעת הנה.

הפרופסור, לפי המראה איש תמים, פשוט בכל תנועותיו, היה לבוש בבגדים חמים שהיו די משונים – קח אותם וסע לקוטב הצפוני. על רגליו הקצרות והחזקות הוא עמד ליד מטלטליו בקצה רציף ריק, מקום שבו הרכבת השאירה אותו, ובסקרנות, כמו איכר, שלאשונה יצא לראות עולם, הביט בפליאה לכל הצדדים, שאף לתוכו את האוויר ולא הפסיק לחייך במקצת – עד כדי כך הכול כאן מצא חן בעיניו.

לעומת עצי סיביר הגמדיים נראו לו כאן כענקים עצי האלון כבדי הענפים הסמיכים ועליהם הריחניים. כדיללות רחבות שדיים, הזדקרו העצים בחגיגות ובשמחה על הגבעות, משני הצדדים של מבנה העץ של התחנה, שהיתה מוקפת צמחים מקומיים בפריחתם הנדיבה. ירוקים כהים, כירק הברוש, הציצו צמרות. הצפצפות שהסתדרו בשורות מהבקעה הקרובה והיו לפליאה: כיצד הגיעו לכאן צפצפות? בציפייה לא צנועה עלה החשק להביט אל תוך הבקעה יותר ויותר עמוק – בקעה בין שני הרים, שהכחול יורד עליהם כמו טל. לדרך, שהובילה לשם, מכוסה אבק לבן כמו סיד, היה מרחוק מראה אוריינטלי. מכיוון שלפרופסור עוד זכור היה טעמם של השבועות, שהוא בילה בשוויצריה האיטלקית ההררית, נדמה היה לו שגם כאן, כמו שם, בדרכים הלבנות כמו סיד, הוא יראה חמור קטן עולה עמוס מהבקעה, ולידו איש המחמר ומאיץ בו. דומה, כי עוד רגע אחד ויישמע מעל צוואר החמור קול של ענבל פעמונים שאינו ממחר בשלווה ההררית הזו ומבטיח רוגע, רוגע עד בלי די.

הפרופסור התרגל לרוגע השלו הזה, שירד כאן עליו, והרגיש נדהם מכל מה שהוא רואה פה, שנפלאות עצי היער הירוק הסובב אותו, הגבוהים, הגבוהים מהם והגבוהים ביותר, הינם גדולים מדי מכדי להקיף אותם במבט אחד. הוא שכח לגמרי את החיוך, שעדיין מרחף על לחייו המלאות והוורודות ומסביב לאפו המגושם. רק עכשיו הוא שם לב, שהוא כבר לא לבד כאן.

לבוש מעיל אברזין מלא כתמי בוץ ועטרן, יצא ממבנה העץ הגבוה של התחנה גבר בעל זקן שחור מדובלל, עם רובה מיושן חלוד על כתפו. לאט-לאט החל האיש לרדת ממדרגות העץ, המובילות אל הרציף, אך בהבחינו באורח עם מטלטליו נעצר באמצע המדרגות ומתחת למצחו המקומט שלח אליו מבט ארוך וקר, כאילו ראה משהו לא חי, לא אמיתי ולא שייך למקום. האיש הוציא קול של שיעול וסובב את ראשו בחפשו מקום לירוק, ומיד, פסע כעסוק לאן שהוא לאורך המסילות. הוא לא היה מסתכל שוב לכיוונו של הפרופסור, אילו זה לא היה קורא לו.

האיש נעצר עם הפנים לכיוון הליכתו.

– א? – שאל בקול נרגז, כמזהיר: "אל תעכב אותי"...

– שמע נא... אתה יהודי?

– סיפור!... לא, טורקי אני, נו?

ה'נו' הזה היה מדרבן והיה אמור להביע: "מה יש לך לומר?" הוא התקרב בראש מורד ועדיין בלי להסתכל על הפרופסור והוסיף, כבעל נסיון:
- אתה בטח רוצה שאסחוב את חפצייך... טוב, עשה זאת מהר.
- מקומי? - שאל הפרופסור בחיוך ביישני.
- מקומי, מקומי, - התקבלה תשובה עוד יותר מאיצה. - אני שומר בחברה, כאן ביער.

- איפה ביער?

כאן, לא רחוק.

היהודי שקע בהרהורים:

- אנחנו עושים כאן זפת, אנחנו... ואתה מי אתה?

- אני? אני באתי לכאן...

- את זה אני רואה. אני מתכוון... - מרוב צניעות הפרופסור אפילו הסמיק, -

אני מתכוון, אולי אני אתרום כאן משהו.

- אתה לא הוטרניר החדש?

- מפני מה אתה חושב כך?

- שמעתי משהו: בתחנה הנסיונית מחכים לוטרניר חדש.

- לא. שמי פרופסור קלמןס.

- ככה זה!

בסבלנות התחיל השומר להרכיב על כתפיו את מטלטליו של האורח.

- תגיד לי, בבקשה, - שאל בקול מאוד שקט ומהורהר בהביטו מטה אל מגפיו,

- למה זה מגיעים לפה כל-כך הרבה פרופסורים?

האורח כמעט הרגיש בדבריו מין דקירה, אך הסתפק בגיחוך. למען האמת: כיצד

היה צריך לפרש את שאלת היהודי?

מכל מקום, פרופסורים הוא לא פגש בבית העץ החדש על הגבעה בירכתי היער,

מקום שבו השומר הניח את חפציו, שעליהם היו מודבקות הרבה תוויות זרות.

אלמלא המיטות הצרות, שעמדו שם ערוכות שלוש או ארבע בכל חדר, אפשר היה

לחשוב שהבית עומד כאן ריק.

ואמנם...

היה זה בית העץ החדש כאן ביער, בפתח המחוז היהודי.

הבית החדש הזה, שעוד הוחש בו ריח חזק של אָרְז צעיר, האנשים אמורים היו

לחזור אליו מהעבודה לקראת השקיעה, ושקיעת השמש הענקית שככל שלא

תנמיך היא במערב, אין היא יכולה לרעוך ולשקוע. היא מאדימה יותר ויותר,

בדיוק כמו השתקפות היערות הלוחטים, אשר כאילו נדלקים לקראת הלילה אי

שם במזרח, ואינם מצליחים לרעוך מעצמם, ואין שם מי שיכול לכבותם. כל זה

נשאר בזכרונו של הפרופסור עוד הרבה זמן אחרי כן כמו משהו, שזה גם אמיתי

ומופלא וגם לא אמיתי ומנחשל יותר את החושים מאשר את התבונה, כי הכול

ביחד חדש באופן יוצא מן הכלל, כמעט לא ייאמן, זהו הצליל של המילים 'מחוז

יהודי'.

לגבי הבית הזה נשארה אצל הפרופסור התחושה, כאילו זו היתה אכסניה ביתית

חביבה בגבול הקיצוני, ליד הכניסה לחיים שהם כמעט אלמותיים. ריחות בלתי-ידועים וטריים, כמו מעולם חדש, ריחות המזכירים זנגביל או כרכום הלכו ונשפו מבעד לחלונות הפתוחים כולם לרווחה אל תוך הבית פנימה, והיה נדמה, שכך מריח האור האדום-העמוק של השמש, השוקעת כבר כלי-כך הרכה זמן ולא מצליחה להיעלם. יותר ויותר קל היה לפרופסור לשאוף לתוכו את האוויר עם הריחות הללו, ולכן היה נדמה לו, שגם האנשים, שמתאספים כאן אחרי העבודה, מרגישים את עצמם קלים כמוהו, משוחררים ממין עומס מכביד, שאצלו, אצל הפרופסור, הוא תמיד היה אי-שם עמוק מחובר למושג 'חיים'. האנשים כבר היו רגילים, לכאורה, לעוברי אורח, והתנהגו כאילו לא היו מבחינים בו, בפרופסור, או כאילו שהוא לא שווה דבר בעיניהם. עיפים אחרי העבודה, הם מדברים בינם לבין עצמם על צרכים פשוטים למדי – על ליישב כאן את אבא-אמא, אשה-ילדים הצפויים להגיע לכאן היום-מחר ועוד על דברים יותר פשוטים: על הכנת מקום לתפוחי אדמה, על לִבְנִים, אותם כבר צריך לכבס, כי כבר אי אפשר... אבל לכל זה יש איזה קשר קרוב לאותו חידוש, המצלצל במילים 'מחוז יהודי', ודווקא בכלל זה, לכאורה, קולט הפרופסור את הדברים הפשוטים שלהם כמעט כמו מין צופן על כך, שהנה... יהודים... כמה זמן, הם ממשיכים לנסוע... ואולי דווקא אותם האנשים הם הראשונים מאלה, שכבר סיימו את הנסיעה – הם כבר הגיעו... כנראה, זה אכן כך... הרי, כשהפרופסור שואל אותם, האם יש להם מפה של המחוז – כי המפה, שהוא מביא איתו, כבר התיישנה, – הם מרימים את הכתפיים:

– מפה? לשם מה דרושה לנו כאן מפה?

זה נשמע כמעט כמו "אנחנו בטוחים כאן גם בלי מפה, מי יכול לרמות אותנו?" בין האנשים הללו הרגיש את עצמו הפרופסור אפילו כבר יתר על המידה, בעטיין של קופסאות השימורים האמריקיות שבצרורו, אותן הוא התחיל לפתוח בערב. ואולי דווקא בגלל זה הוא פנה לסובבים אותו בצורה כה ביישנית-ידידותית:

– אתם מחזמנים, – הוא נזכר בכמה מילים שנשתמרו אצלו עוד משנות הילדות, – שבו נא והתכבדו!

פחות מכולם נענה לקריאותיו השומר, שהביא לכאן את חפציו של הפרופסור. רק טעם מהקופסה הראשונה ונשאר לשבת עם פרצוף מעוות במרירות ובפליאה. – זה זה? – שאל ויצא לו, כאילו ביקש לומר: "זה טעמה של אמריקה? ואני חשבתי מי יודע מה!"

מה הוא חשב על אודות הטעם של אמריקה, את זה האורח בשום פנים ואופן לא יכול היה להבין. בכלל, אצל הפרופסור נשאר הרושם, שהיהודים האלה, אף על פי שהם מגדלים כאן חזירים, מרגישים במילה הזו 'אמריקה' מין טעם טריפה. מכאן הוא יכול היה לנסוע הלאה ברכבת. אבל רכבות הוא שבע מספיק בחייו. בתור אדם דייקן, הרגיל לנצל כל שעה לפי תכנית שצוינה מראש, הוא עוד באותו ערב הספיק להידבר עם יערן אחד מיישוב הטייגה הקרוב, ובעזרתו שכר שם שני סוסי רכיבה קטנים, אחד לעצמו ואחד ליערן מורה הדרך. מכתבי המלצה שהיו אמורים לסייע לו כאן, הוא הביא איתו ממוסקבה.

הלילה על גבי משטח קשה כאן, בבית העץ החדש, בין אנשי עמל, הישנים שינה בריאה וטעימה, עבר על הפרופסור קל להפליא, כמו על יעקב אבינו, שחזר מלבן לארץ התנ"ך שלו, ממש כאילו הוא הניח את ראשו על אותה אבן קשה, ועם שחר הוא התעורר כמו צעיר הממהר לאן שמחכה לו איזו שהיא עשייה. לאן שאי-שם נמצאת ההיא, שאת דמותה הנערית הוא מעולם לא הפסיק לשאת בליבו.

הוא העמיס על הסוסונים את כל מה שניתן היה להעמיס ויחד עם היערן מורה הדרך יצא אל עומק המחוז. טרוד, אבל בלי שום בהילות, עוד לא לגמרי רגיל לאותו השלום המלא, שנרקם כאן בין ליבו לבין שכלו, עזב הפרופסור, שהרגיש על עצמו מעין ברכה של אבות קדומים, את התחנה הראשונה שלו כאן.

ושוב עלה בוקר השכם חם ושטוף שמש. חלקי שמים כחולים עד מאוד התפזרו על הגבות העקומים של הרים קרובים, רחוקים ורחוקים מהם, והעלו עליהם עשן בצורה כה חרשה וטרייה, כאילו לידם זה לא מכבר שרו את הפסוק:

"ויהי ערב ויהי בוקר, יום אחד"

לפרופסור הרוכב על הסוס, הכול נראה בעיניו אקזוטי וכאילו נגלה מחדש, כאשר הוא ירד אל תוך הבקעה הקרובה, לא מצא שם דרך עפר, כפי שהיה סבור אתמול. איש גם לא הוליך שם חמור עמוס. בלי להרגיש את החיך על פניו של עצמו חשב הפרופסור על העיר הקטנה בגבול רוסיה-פרוסיה, משם היגרו הוריו איתו בשנות נעוריו הראשונות לאמריקה. בעיר הקטנה ההיא הוא למד בילדותו בחומש את מעשה אתון בלעם, עוד לפני שראה חמור בחיים. מכאן, כנראה, זה בא: והנה בהגיעו לאזור הזה, שהוקצה ליהודים, ומיד עלה ברעתו החמור, כמו איזה שהוא סמל עתיק של גאולה יהודית - חמור שרובץ תחת בלעם, לוחץ את רגלו אל הקיר ולא נותן לו לקלל יהודים...

להרהור על החמור קצת הפריעו לפרופסור אותן מכות גרון שגרתיות למדי, שעדיין שמע מכיוון הבית, שאותו הוא עזב ולמען האמת רצה ככל האפשר מהר להתרחק מהן.

הדרך, אם ניתן לקרוא לזה דרך, עברה למטה, בין גבעות מכוסות צמחייה סבוכה, למרגלות יערות, העולים בצורת טרסות להרים הכחולים המזדקרים מעלה-מעלה, והגבות אצל ההרים הללו, הערומים, העקומים והמוכתמים, משכו מרחוק את העין, כמוהם כרזי העולם, אך העיניים שהתאמצו לקלוט אותם רק סונוורו מהשמש והצל, שמשחקים שם למעלה במחבואים נצחיים. כך אתמול, כך היום וכך מחר.

שמי הבוקר הלכו והבהירו את זהריהם הצלולים, כאילו דלו אותם בקלות מחרה, את הזהרורים, מהמעין שאין לדלותו עד תום. הכול מסביב מילא את הפרופסור מחדש בתחושה, שהרי - מתי זה כבר היה? "ויולד אדם את שת, ויולד שת את אנוש..." האדם בעולם הזה עוד למעשה, צעיר - עוד אפילו לא הספיק דיו להביט מסביב על הארמה הזו, שלא לדבר על עמים ויהודים בתוכם. הנה הוא רואה: כאן ועכשיו הזמן הנכון לעשות מעשה...

תרגום מיידיש: בוריס קוטלרמן